

retos kalbos

Nušvitimo ir užuojautos kalba

Dr. Vladimir KOROBOV
VU Orientalistikos centras

Vilniaus universiteto Orientalistikos centre dėstoma klasikinė tibetiečių kalba yra reikšminga daugelio amžių budistinei kultūrai. Kaip privalomą antrąją regiono kalbą ją studijuoja sinologijos specialybės studentai. Su šios kalbos pagrindais galima susipažinti Orientalistikos centro organizuojamoje Rytų kalbų mokykloje.

Bodhisatva Mandžušris – mokslininkų ir tyrinėtojų globėjas

Tibetiečių kalboje – daug skirtingų dialektų

Tibetiečių kalba pasaulyje šneka maždaug 6 milijonai žmonių, gyvenančių Vidurinėje Azijoje, Šiaurės Indijoje ir Tibeto plokščiakalnyje (įskaitant Sikimą, Ladaką, Baltistaną, Butaną ir Nepalą). Ji priklauso kinų-tibetiečių kalbų šeimai, tibetiečių-birmiečių kalbų grupei (į grupę įeina apie 350 kalbų, iš kurių labiausiai paplitusi – mjanmų kalba). Tibetiečių kalboje yra daug skirtingų dialektų, ir kartais mokslininkai kalba ne apie vieną tibetiečių kalbą, bet apie tibetiečių kalbas. Pavyzdžiui, prie tibetiečių kalbos priskiriamos balti ir purik kalbos, kurios nėra toninės, tuo tarpu Khamo tibetiečių kalba, kuria šneka Sičuanio ir Junanio provincijų tibetiečiai, yra toninė. Etalonine tibetiečių kalba laikomas sostinės Lhasos regiono dialektas, bet ir čia skirtumai tokie dideli, kad Lhasos gyventojas greičiausiai nesupras žmogaus iš Ladako.

Tibetiečių rašto atsiradimo istorija

Siekiant tibetietiškus skiemenis užrašyti lotyniškais raidėmis (transliteruoti) naudojami įvairūs perrašos būdai. Šiuo metu visuotinai priimta yra tibetologo Turello Wylie sukurta transliteracijos sistema. Dauguma tibetietiška kalbančių žmonių naudoja klasikinę tibetiečių rašto sistemą, kuri padeda suvienyti tibetiečių kalbos regionus, bet Ladake ir Baltistane naudojami urdų rašmenys. Be to, tibetiečių kalba turi dvi formas – tai paprasta šnekamoji kalba (*phal skad*) ir doktrinos, arba dharmos, kalba (*chos skad*), kuria parašyti gausūs budistiniai tekstai.

Istoriškai žvelgiant, tibetiečių rašto atsiradimas susijęs su budizmo sklaida Himalajų kraštuose. Pasak legendos, karaliaus Lchatotori Njenceno (Lha Thotho-ri sNyan-btsan) valdymo laikais (apie 433 metus) iš dangaus nukrito dėžutė, kurioje buvo paslaptingi rankraščiai ir auksinis čortenas (relikvijorius). Tibete tuo metu niekas negalėjo perskaityti dėžutėje esančių tekstų, bet pats karalius suprato, kad šie daiktai turi ypatingą vertę. Tai buvo pirmasis budistinių tekstų iš Indijos pasirodymas Tibete.

Vėliau pranašai paskelbė karaliui, kad po penkių kartų atsiras valdovas, kuris išaiškins dėžutės paslaptį ir mįs-

ཀ	ཁ	ག	ང
ka	kha	ga	nga
ཅ	ཆ	ཇ	ཉ
ca	cha	ja	nya
ད	ཐ	ད	ན
ta	tha	da	na
པ	ཕ	བ	མ
pa	pha	ba	ma
ཅ	ཆ	ཇ	ཉ
tsa	tsha	dza	wa
ཞ	ཟ	འ	ཡ
zha	za	'a	ya
ར	ལ	ཤ	ས
ra	la	sha	sa
	ཏ	ཨ	
	ha	a	

Tibetiečių skiemeninė abėcėlė

lingi tekstai bus perskaityti ir suprasti. Penktuoju po Lchatotori karaliumi tapo Soncenas Gampo (Srong-btsan Sgam-po, 617–698 m.), kuris turėjo dvi žmonas – princesę Bhrikuti iš Nepalo ir princesę Wen Cheng iš Kinijos. Princesės buvo budistės, jos atsivežė su savimi daug relikvijų ir budistinių tekstų, tad karalius Soncenas Gampo nusprendė sukurti tibetiečių raštą tam, kad galima būtų versti budistinius tekstus ir skleisti naująją religiją Tibete. Jis pasiuntė savo ministrą Thonmi Sambhota į šiaurės Indijos budistinius vienuolynus, ir šis su savo padėjėjais čotano rašto pagrindu sukūrė tibetiečių abėcėlę. Dalis šiuolaikinių mokslininkų mano, kad tibetietiškas raštas buvo sukurtas ne čotano, bet indiško sanskrito devanagari tipo rašto ir, tikėtina, besiformuojančio bengalų rašto pagrindu.

Thonmi Sambhota pirmasis sukūrė ir tibetiečių kalbos gramatiką, akivaizdžiai besiremiančią sanskrito kalbos gramatiką. Prasideda intensyvus vertimų laikotarpis, prie jų triūsia daug tibetiečių vienuolių vertėjų (lotsavos) ir indų budistų panditų (tradicinių mokslų daktarai). Lotsavos ir panditai dirbdavo kartu, griežtai tikrindami vertimų tikslumą, ir sanskrito terminologijos pagrindu kūrė filosofinę tibetiečių leksiką.

Kodėl tibetiečių kalba itin reikšminga Centrinės ir Pietų Azijos budizmo istorijos ir filosofijos tyrinėtojams?

Iš sanskrito ir pali kalbų į tibetiečių buvo verčiami ne tik budistiniai filosofiniai ir religiniai tekstai, bet ir gausūs sanskrito poetikos, grožinės, epinės literatūros kūriniai. Pradedamas formuoti Tibeto budistinio kanono – Kangjuro (*bka' gyur* – Budos žodžiai – sūtros ir tantras) ir Tengjuro (*bstan gyur* – komentarų) rinkinys. Tai iš tiesų savo apimtimi yra milžiniškas kanonas, jo rinkinį sudaro net 4566 kūriniai, ir tik nedidelė jų dalis yra išversta į Europos kalbas. Daug budistinių tekstų, kurie nuo XI amžiaus budizmui nykstant Indijoje neišliko sanskrito ar net senąja pali kalba, dabar galima rasti gausiais tibetietiškais vertimais, štai kodėl tibetiečių kalba tokia reikšminga Centrinės ir Pietų Azijos budizmo istorijos ir filosofijos tyrinėtojams.

Šis unikalus ir, ko gero, analogų žmonijos istorijoje savo mastais neturintis vertimo laikotarpis Tibeto istorijoje baigėsi XI amžiuje, kai originalūs budistiniai tekstai buvo naikinami per musulmonų invaziją Indijoje ir dauguma jų buvo prarasta. Bet iki to laiko Indijos klasikinė budistinė tradicija jau buvo perduota Tibetui, be to, patys tibetiečiai pradėjo rašyti religinius ir filosofinius tekstus, kurie vėliau įėjo į tibetietišką kanoną, Tengjurą. Kartu su tektais tibetiečiai ir Indijos panditai kūrė terminologinius žodynus (IX amžiuje pasirodė sanskrito–tibetiečių budistinės terminijos žodynas *Mahavyutpatti*) ir rankraščių arba ksilografų katalogus (*dkar chag*).

Prie tradicinių budistinių veikalų tibetiečiai pridėjo dar vieną ypatingą tekstų žanrą – terma (*gter ma*). Tibetiečių kalbos žodis *gter ma* reiškia „paslėptas lobis“, t. y. tekstai, kurie parašyti senovės mokytojų ir, manoma, keletą šimtmečių slėpti atokiaose olose. Tam tikri vienuoliai, vadinami tertonais (*gter ston*), surasdavo paslėptus tekstus, kurie priklausė ne tik budizmo tradicijai, bet ir senajai bon religijai, gyvavusiai Tibete prieš įsivyravojant VII amžiaus budizmui. Visi tekstai nepriklausomai nuo jų kilmės ir tradicijos buvo Tibete akyiai saugomi ir didžiai garbinami. Pamažu tibetiečių kalba tapo priemone, skirta išsaugoti ir perduoti sudėtingą klasikinio budizmo filosofinę terminiją.

Aṣṭasahasrika Pradžniaparamitos ksilografo frontispisas

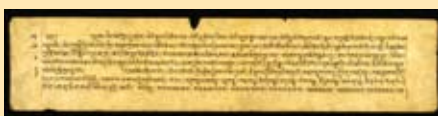
Budistinės epistemologijos terminai labai dažnai neturi atitikmens Vakarų kalbose, ir Vakarų skaitytojui, norint suprasti tam tikrą budistinę doktriną, reikalingas platus pasaulėžiūrinis kontekstas. Tibetiečių kalbos mokėjimas padeda tiksliau suvokti budizmo sąvokas, praplėsti kalbos lauką ir įgauti adekvatų budizmo filosofijos supratimą.

Šiuolaikiniai vertėjai konsultuojasi su tibetiečių vienuoliais

Tibetiečių kalbos abėcėlė – tai skieminė abėcėlė, susidedanti iš 30 priebalsių

Lapai iš „Širdies sūtros“

Ksilografo lapas

Norint studijuoti budistinę tekstą būdavo reikalingas leidimas

Vienuoelis atlieka apeigas, naudodamas ritualinį varpelį (dril bu) ir vadžra (rdo rje)

(grafemų) ir penkių balsių – a, e, u, o, i. Vienas skiemuo atskiriamas nuo kito tašku (*tsheg*), žodyje gali būti keletas skiemenų. Pavyzdžiui, tibetietiškas žodis *sa* (žemė) turi tik vieną skiemenį, žodis *rnam par shes pa* (sąmonė) susideda iš keturių skiemenų. Labai dažnai tekstuose vartojami įvairūs sutrumpinimai (pavyzdžiui, vietoj *rnam par shes pa* trumpas žodžio variantas *rnam shes*), kurie vertėjui apsunkina darbą. Po šalutinio sakinio arba po tam tikros loginės sakinio dalies eina vertikalūs brūkšny (shad) – skyrybos ženklas, kuris atitinka mūsų kablelį arba kabliataškį. Sakinio pabaiga žymima dvigubu vertikaliu brūkšniu, dvigubu *shad*. Klasikinės tibetiečių kalbos sakinyvisada baigiasi veiksmažodžiu. Žodžių tvarka tibetietišrame sakinyje gali būti gana laisva, todėl daugiau dėmesio reikia skirti specialioms dalelėms, kurios jungia žodžius ir sakinio elementus. Kartais būna labai sunku nuspėti sakinio struktūrą, todėl šiuolaikiniai vertėjai tibetologai dažnai konsultuojasi su kvalifikuotais tibetiečių vienuoliais, lamomis.

Budistiniam tekstui skaityti reikalingas „leidimas“

Ir raštas, ir parašyti tekstai Tibete vertinami kaip sakralūs objektai. Mokymas tibetietišrame vienuolyne prasideda nuo tibetiečių abėcėlės recitavimo. 7–9 metų vaikai, pagal tradiciją atiduodami

Dpe cha – tradicinė tibetiečių budistinė knyga

į vienuolynus, kartoja abėcėlę kaip sakralią mantrą. Knygos, ypač vadinamieji Pradžniaparamitos („Išvalgos tobulybės“) sūtrų tekstai, saugomos ant naminių altorių ir jų sakralumas susijęs su tuo, kad tradiciškai budistiniai tekstai laikomi Budos kalbos išikūnijimu. Kai kuriuos tantrinius tekstus netgi draudžiama skaityti paprastiems žmonėms, kurie negavo tantrinių iniciacijų, nes tikima, kad neinicijuotas žmogus nesugebės suvaldyti energijų, slypinčių tokiuose tekstuose.

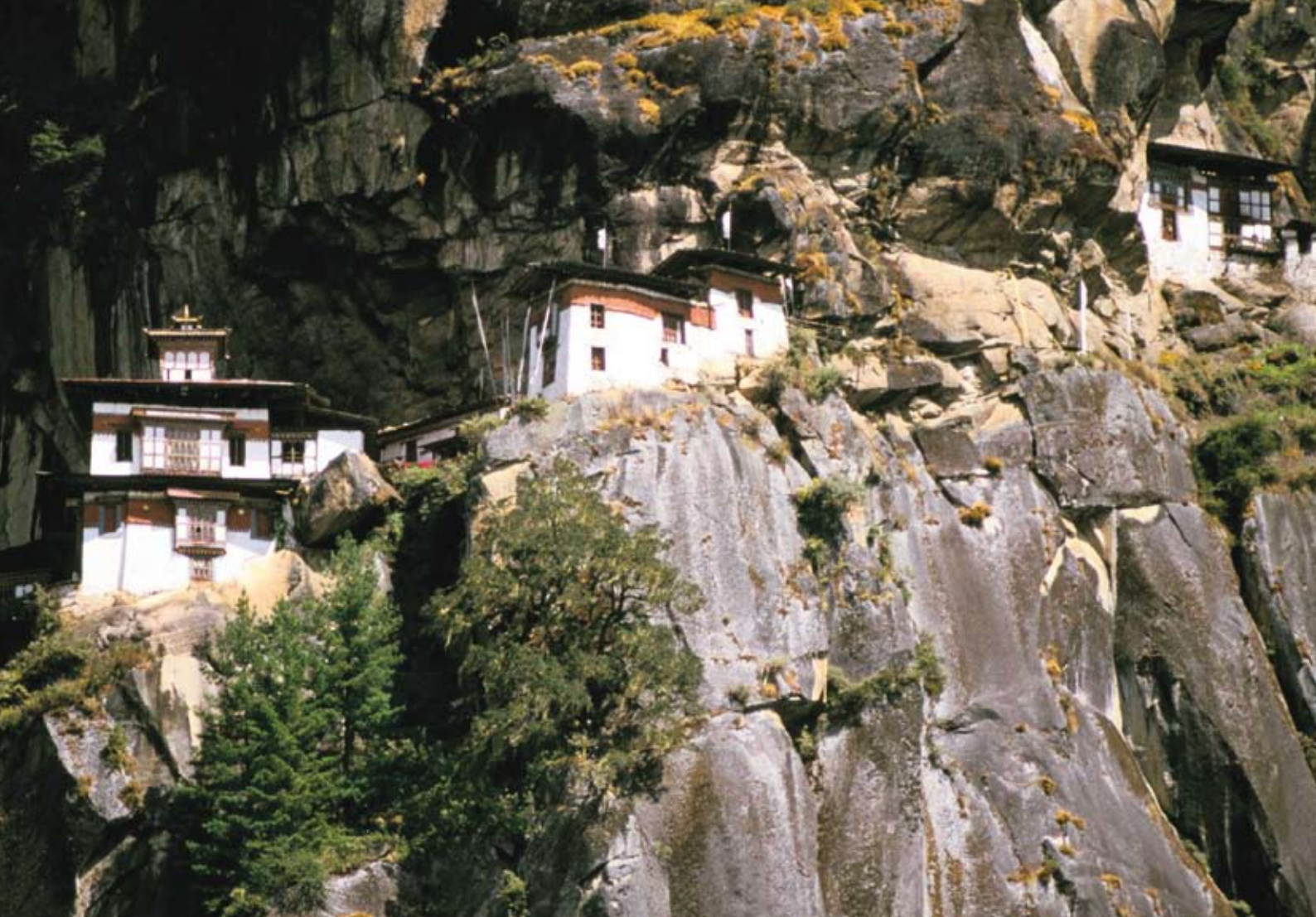
Norint studijuoti tam tikrą budistinį tekstą paprastai būdavo reikalingas leidimas, arba „lungas“ (*lung*). Be abejo, tai nėra formalus leidimas vakarietiška šio

Palmės lapų knyga ir lentos ksilografams

Iliustruotas ksilografas (Guhyagarbha tantras skyrius)

Vienuolynas Butano kalnuose

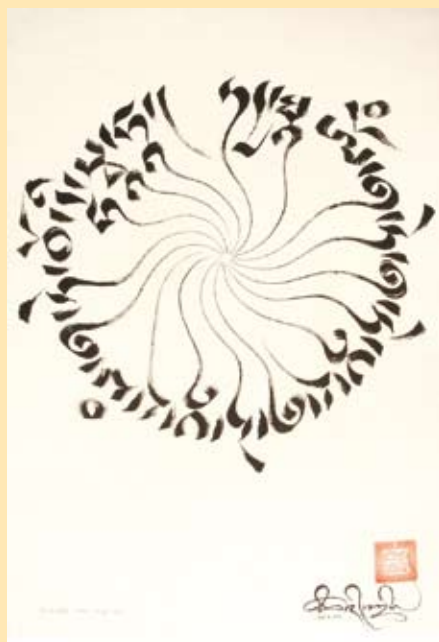
Nuotraukos iš autoriaus arch.

žodžio prasme. Tam tikrą tekstą galima skaityti ir studijuoti tik po to, kai inicijuotas vienuolis mokiniui garsiai perskaičius šį tekstą. Parašyto teksto negalima sunaikinti ar išmesti, ir jei tekstas tapo visiškai nereikalingas arba nebeįskaitomas, jis sudeginamas specialiai tam skirtų apeigų metu.

Bibliotekose prieinamos tik tibetietiškių tekstų kopijos

Tradicinė tibetiečių knyga (*dpe cha*) – ksilografas – susideda iš atskirų nesurištų lapų kaip indišku palmės lapų rankraščių imitacija. Pirmiausia toks tekstas įrėžiamas medinėje lentelėje, paskui nuo jos daromi atspaudai. Kadangi viena knyga gali turėti daugiau kaip tūkstantį lapų, nesunku įsivaizduoti, kokių pastangų ir laiko sąnaudų reikėjo tokiam darbui. Tik dideli vienuolynai (tokie kaip Nartangas arba Samje) turėjo pakankamai materialių ir techninių galimybių spausdinti tokias knygas. Dabar šie ksilografai saugomi įvairių vienuolynų bibliotekose, Tibeto budistų centruose Vakaruose, o jų kopijos prieinamos didžiausiose pasaulio bibliotekose. Vilniaus universiteto

Orientalistikos centro biblioteka taip pat turi nuolat papildomą tibetietišku tekstų rinkinį.

Om Ga-te Ga-te Para Ga-te Para Sam Ga-te Bodhi Swa Ha – Pradžniaparamitos mantra, parašyta Dru-Tsa stiliumi kaip atsirandanti iš tuštumos

Tibetiečių kalba Lietuvoje ir Vilniaus universitete

Tibetiečių kalba ir kultūra Lietuvoje susidomėta palyginti neseniai – tik XX amžiaus viduryje. Kelionė į Buriatiją, kur veikė tik keletas tibetietiškojo budizmo vienuolynų, sovietiniais laikais buvo vienintelė galimybė daugiau sužinoti apie šią tradiciją. Vakariečiai, norintys susipažinti su budizmu, privalo mokytis tibetiečių kalbos – toks buvo šių vienuolynų lamų (mokytojų) reikalavimas. Tarp į Buriatiją atvykstančių žmonių buvo ir specialistų iš Lietuvos – Donatas Butkus, Algirdas Kugevičius, Linas Katinas, Saulius Maceina, Antanas Danielius, Petras Arlauskas, Vladimiras Korobovas ir kiti. Saulius Maceina pirmasis Lietuvoje 1996 metais pradėjo dėstyti tibetiečių kalbą Vilniaus universiteto Orientalistikos centre. Nemažai reikšmingų tibetietišku tekstų į lietuvių kalbą išvertė Kaune gyvenantis vertėjas ir Tibeto kultūros žinovas Algirdas Kugevičius.

Šiuo metu klasikinės tibetiečių kalbos kursai siūlomi visiems norintiems jos pramokti prie VU Orientalistikos centro veikiančioje Rytų kalbų mokykloje.